

2. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

(Պատմական գիտությունների
բեկնածու, հնագետ)

ԼՄԲԱՏԱՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

մբատավանքը գտնվում է Սուրբ-տական Հայաստանի այժմյան Արթիկի շրջանի Արթիկ քաղաքից մեկ կիլոմետրաչափ դեպի արևմուտք, բարձրավանդակի գոգավորության լանջի փոքրիկ հարթակի վրա, երբեմնի Շիրակի գավառի գեղեցիկ բնության գրկում, Դեռ հեռվից՝ կապույտ երկնքի և կանաչազարդ կամ ձյունապատ լանջերի ֆոնի վրա երևում է վառ կարմրագույն հանքաքարից կառուցված վանքի ուրվագիծը: Վանքն իր անունը ստացել է համանուն փոքրիկ շենից, որի տները ավերակների հետքերը՝ դար ու փոսերի ձևով մինչև այսօր էլ պահպանվել են վանքին կից:

Հայ հոգևոր կյանքի պատմության մեջ եղակի են այն մենաստանները, որոնց վանական կառուցվածքները բաղկացած են միայն մեկ եկեղեցուց. այդպիսին է նաև Լմբատավանքը՝ իր միակ եկեղեցու շենքով, որը վիմական արձանագրությունների մեջ հայտնի է Ս. Ստեփանոս անունով: Չնայած այն բանին, որ Արթիկի շրջանի 1948 թվականի հնագիտական հետազոտությունների ժամանակ այդ եկեղեցու արևմտյան կողմում նկատվեցին քարաշար պատերի հետքեր, որոնք հիշեցնում էին եկեղեցու արևելյան արսիղը՝ կից խորաններով, սակայն մինչև այժմ համապատասխան պեղումներ չկատարելու հետևանքով, այդ բանը վերջնականապես դեռ պարզված չէ:

Պատմական աղբյուրները ոչ մի հիշատակություն չեն պարունակում այդ մենաստանի մասին: Հայտնի չէ նաև, թե ե՛րբ է կառուցվել այն և ովքեր են եղել նրա կառուցողները: Վանքի անցյալի մասին միակ հիշատակարանները նրա վրա փորագրված արձանագրություններն են:

Այդ արձանագրությունների համաձայն, որոնք մեջ ենք բերում, ըստ հնարավորի, ժամանակագրական կարգով, ոմն Կարապետ ուխտի գալով Ս. Ստեփանոսի դուռը, տեսնում է, որ վանքը ջուր չունի և ընդառաջելով բնակիչների թախանձանքին, ջուր է բերել տալիս վանքը (արձանագրություն № 1): Արձանագրությունը տարեթիվ չունի. հավանաբար ամենահին արձանագրությունը լինի և, մեր կարծիքով, պետք է վերաբերի մինչև սելջուկյան արշավանքների ժամանակաշրջանին:

Հայոց Ուն (640, մեր թվագրության 1191) թվականը կողո մի արձանագրության մեջ ասվում է (արձանագրություն № 2), որ Տեր Բարսեղը անօրեններից գնում է վանքը և միաժամանակ վանքին է նվիրում Ցիյք գյուղը, ինչպես և վանքին է վերադարձնում ջուրը, որը դեռ հնուց նրան էր պատկանում:

Արձանագրությունից միանգամայն պարզ է դառնում, որ Լմբատավանքը նույնպես ենթարկվել է սելջուկների ասպատակություններին, որովհետև արձանագրության մեջ գործածած «անօրեն» խոսքը անկասկած վերաբերում է սելջուկներին և որ վանքն իր

կալվածներով սեփականված պետք է լինեն սելջուկ խաների կողմից: Արձանագրության մեջ հիշատակված Տեր Բարսեղը, որը, ինչպես հետո կտեսնենք, Վահրամ Պաշլուկունի իշխանի որդին է և, ամենայն հավանականությամբ, պետք է ստանձնած լինի նաև վանքի առաջնորդությունը: Իսկ դրանից էլ հետևում է, որ կաթողիկոսները, որը մինչ սելջուկյան արշավանքները հանդիսանում էր Պաշլուկունյաց տոհմի սեփականությունը, սելջուկյան արշավանքներից հետո էլ նորից դառնում է նրանց սեփական կալվածքը: Վանքին նվիրած Ցիցք գյուղը, ինչպես պարզել են հնագիտական հետազոտությունները, գտնվելիս է եղել կաթողիկոսներից կիս կիրոմետրաչափ դեպի հարավ-արևմուտք, սարահարթի վրա, այժմյան Պեմզաշեն գյուղը տանող կարճ ճանապարհի եզրին:

Շիրակ գավառի առաջնորդ և Անի քաղաքի եպիսկոպոս Գրիգոր արքեպիսկոպոսը, իր հորեղբայր Տեր Բարսեղի միջոցով կաթողիկոսականության է նվիրում իր կողմից դրամով գնված Հայրենյաց Թաղք գյուղը (արձանագրություն № 3): Արձանագրության մեջ հիշատակված Գրիգոր արքեպիսկոպոսը նույնպես Պաշլուկունյաց նշանավոր ազգատոհմից է՝ Վահրամ Պաշլուկունի իշխանի թուրք, Ապուղումրի որդին: Այն փաստը, որ նվիրատվությունը կատարվում է Տեր Բարսեղի միջոցով, ինքնին վկայում է, որ վերջինս կաթողիկոսական առաջնորդն էր, որը նախորդ արձանագրության համաձայն վանքը գնում է սելջուկներից: Այդ արձանագրությամբ կրկին անգամ հաստատվում է, որ կաթողիկոսները հանդիսանում էր Պաշլուկունիների տան սեփականությունը: Վանքին նվիրված Հայրենյաց Թաղք գյուղը, համաձայն հնագիտական ուսումնասիրությունների, գտնվելիս է եղել այժմյան Արթիկ քաղաքից քիչ վերև, դեպի հարավ, տուֆի քարահանքերի սահմաններում: Արձանագրությունը տարեթիվ չունի, սակայն անկասկած է, որ նա նույնպես պետք է վերաբերի ԺԲ դարի վերջերին՝ 1191 թվականից հետո:

Անի քաղաքի այդ նույն եպիսկոպոս, Պաշլուկունի Ապուղումրի որդի Տեր Գրիգորը, կաթողիկոսական է նվիրում իր սեփական Արդիք գյուղը (արձանագրություն № 4): Այդ արձանագրությունը նույնպես տարեթիվ չունի, ամենայն հավանականությամբ այն պետք է վերաբերի ԺԲ դարի վերջերին կամ ԺԳ դարի սկզբներին: Արձանագրությունից հավանական է դառնում, որ Տեր Բարսեղը արդեն մահացած պետք է լիներ և վանքին առաջնորդ եղած լիներ մեկ ուրիշը: Վանքին նվիրված Արդիք գյուղը ներկայիս Արթիկ քաղաքն է:

Բշտկա թոռներ Գրիգորը և իր եղբայրները կաթողիկոսական է նվիրում Ստեփանոսին են նվիրում Սառնաղբյուր գյուղը՝ Մովսեսի վանահայրության և նրա եղբայրակից (վանքի միաբանության անդամներ) Առաքելի ու Վարդանի ժամանակ (արձանագրություն № 5): Այդ արձանագրությունը, որը նույնպես տարեթիվ չունի, պետք է փորագրված լինի ԺԳ դարի առաջին տասնամյակում և, որ Մովսեսը պետք է փոխարինած լինի Տեր Բարսեղին: Վանքին նվիրված Սառնաղբյուր գյուղը, ինչպես առիթ ենք ունեցել ցույց տալու մեր մի այլ աշխատության մեջ (տես «Եջմիածին» ամսագիր, 1956 թ. № 8—9), գտնվելիս է եղել այժմյան Արթիկի շրջանի Հառիճ գյուղից ու Հառիճա վանքից մեկ ու կես կիրոմետրաչափ դեպի հարավ, սարահարթի վրա, ձորանցիկին:

Ամիր սպասալար Զաքարեն կաթողիկոսական է նվիրում Ցիցք գյուղը՝ իր լեռներով, դաշտերով ու ջրով (արձանագրություն № 6): Արձանագրությունը տարեթիվ չունի, բայց որովհետև Զաքարեն վանքն սկսվել է 1213 թվականին, ապա այդ արձանագրությունը պետք է փորագրված լինի մինչև 1213 թվականը և 1191 թվականից ոչ շուտ, քանի որ այդ թվականին Տեր Բարսեղը նույն Ցիցք գյուղը նվիրում է կաթողիկոսին: Արձանագրության ժամանակը, մեր կարծիքով, պետք է համարել ԺԳ դարի առաջին տասնամյակի վերջերը: Արձանագրությունից հետևում է, որ այդ ժամանակ կաթողիկոսները իր կալվածներով այլևս չէին կազմում պաշլուկունիների սեփականությունը. այլ նրանք պատկանում էին Հյուսիսային Հայաստանի նոր տերերին՝ Զաքարյան իշխաններին:

Ոմն Սիմոն, Մատուրի որդին, իր բաժին այգին նվիրում է կաթողիկոս Ստեփանոսին (արձանագրություն № 7):

Մետրե Բարսեղը իր բաժին այգին տալիս է Ստեփանոսին (արձանագրություն № 8):

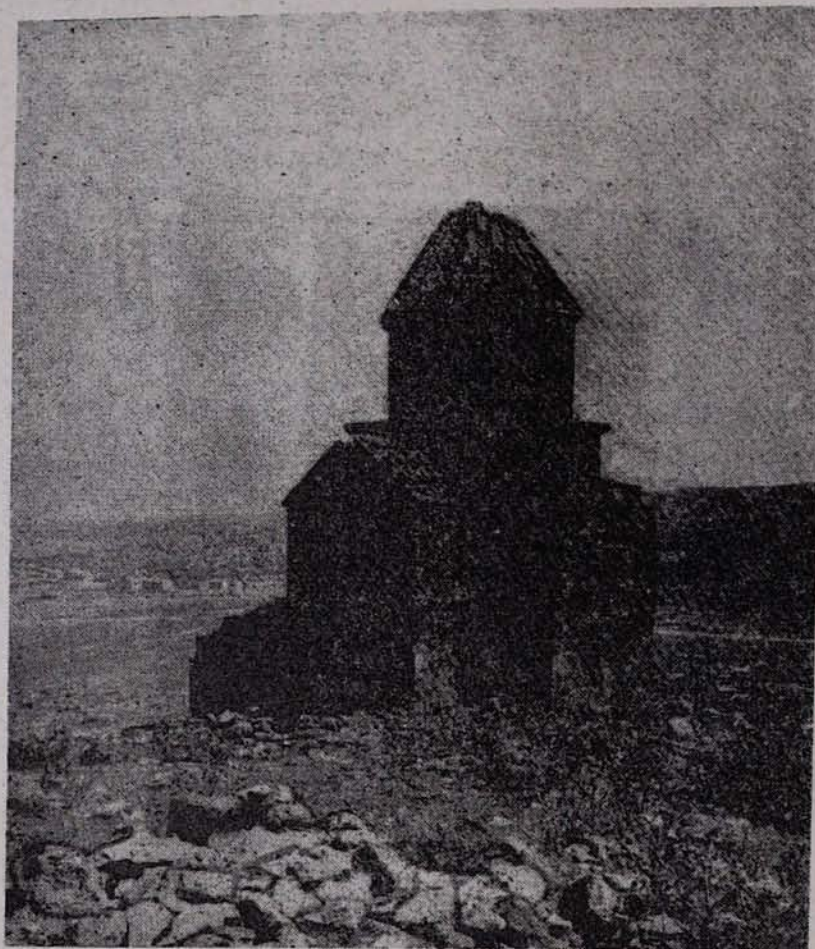
Ոմն իշխան 1251 թվականին իր հնձանը վաճառում է կաթողիկոսին Ստեփանոսի սպասալար (հավանաբար վանքի առաջնորդը) Խաչատուրին (արձանագրություն № 9):

Գրիգոր արքեպիսկոպոսի ընդարձակ արձանագրության վերջում հետագայում ավելացրած «զեբջանիկ հայր զԱռաքելալ...» ամենայն հավանականությամբ Բշտկա թոռների արձանագրության մեջ հիշատակված վանքի միաբանության անդամ Առաքելը պետք է լինի: Ուստի 1191 թվականից մինչև 1251 թվականը հայտնի են դառնում իրար հաջորդող կաթողիկոսների հետևյալ առաջնորդները՝ Բարսեղ, Մովսես, Առաքել և Խաչատուր:

Բացի վերը մեջբերված ինը արձանագրություններից, հուշարձանի վրա կան էլի մի քանի փոքր արձանագրություններ, որոնք խիստ հողմահարված, քայքայված լինելու պատճառով անընթեռնելի են: Մի ուրիշ, սև ներկով գրած ընդարձակ արձանագրություն էլ եղել է եկեղեցու ներսում, արևելյան արևի դիմացի հյուսիսային պատի ծեփի վրա, որից առանձին աննշան հետքեր են պահպանվել:

Սրանցով ավարտվում են վանքի վիճակագրությունները և նրա մասին եղած հիշա-

վերջին՝ № 9 արձանագրությունը որոշակի կերպով ցույց է տալիս, որ 1251 թվականին դեռ կանգուն և շեն էր լմբատավանքը: Դրանից հետո նրա պատմությունը ծածկված է թանձր խավարով: Այնուամենայնիվ մի բան պարզ է ու հասկանալի, որ լմբատավանքը նույնպես, ինչպես Շիրակի ու Հայաստանի մյուս զավառների վանքերը, խիստ կերպով տուժեց մոնղոլական արշավանքների ժամանակ, քայքայվեց ու ամայացավ և այդ վիճակում էլ մնաց ու հասավ

ԼՄՐԱՏԱՎԱՆՔԻ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՄԻՆՁ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

տակությունները կատարված հնագիտական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նա հիմնական վերանորոգման ու որոշ փոփոխությունների և լրացումների է ենթարկվել, որոնք ամենայն հավանականությամբ կատարված պետք է լինեն ԺԳ դարի առաջին քառորդում, Ջաքարյան իշխանների կողմից:

մինչև մեր օրերը, մինչև սովետական կարգերի հաստատումը Հայաստանում:

Սովետական իշխանության տարիներին մեծ աշխատանքներ են կատարվել լմբատավանքի միակ եկեղեցուն՝ ճարտարապետական այդ հոյակապ կոթողի պահպանության և ուսումնասիրության ուղղությամբ: 1955 թվականին նախատեսվող հիմնական վերանորո-

գումների կապակցությամբ, 1954 թվականին անհրաժեշտ պեղումներ և լրացուցիչ ուսումնասիրություններ են կատարվել վանքի նկատմամբ, իսկ նշված ժամկետում ամբողջ

շուրջին ավարտվել են հուշարձանի հիմնական վերանորոգման ու բարեկարգման աշխատանքները (այդ մասին ավելի մանրամասն կանոթագրությունները բաժնում)։

ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

Այն կապակցությամբ, որ 1955 թվականին նախատեսվում էր հիմնական վերանորոգման ենթարկել կաթողանքի Ս. Ստեփանոս եկեղեցին, 1954 թվականին ան-

շերտի հաստությունը հասնում էր մինչև երկու մետրի։

Երկու շաբաթ տևող պեղման աշխատանքներից հետո պարզվեց հետևյալը.

ԼՄԲԱՏԱՎԱՆՔԻ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԻՑ ՀՆՏՈ

հրաժեշտ եղավ որոշ պեղումներ կատարել հուշարձանի նկատմամբ, որովհետև նրան մոտիկ գտնվող վանական միաբանության և շինականների բնակելի շենքերը քանդվելով մեծ չափով ծածկել էին եկեղեցու պատերի արտաքին երեսը, մանավանդ արևմտյան ու հարավային կողմերից, ուր փլվածքների

1. Եկեղեցու արևմտյան խաչքնի հարավային պատին կից բացվեց մի ուրիշ խորան՝ խաչքնի հյուսիսային պատին կից խորանի նմանությամբ։ Պահպանվել էին խորանի պատերի ստորին երկու քարաշարերը, շարված կարմրագույն տուֆի սրբատաշ քարերով, իսկ ներսում, հողաշերտից հայտ-

նաբերված գողացվոր տաշված քարերը հաստատում էին, որ նա ունեցել է թաղակապ ծածկ:

2. Եկեղեցու արևմտյան կողմում, մուտքից հարավ, պատի ամբողջ երկարությամբ, բացվեց խաչարձանների ընդհանուր պատվանդանը՝ պատի ձևով, որի վրա պահպանվել էին երկու խաչքարերի ստորին մասերը՝ իրենց պատվանդանների հետ:

3. Եկեղեցու հյուսիսային կողմում, պատից մեկ մետր հեռու բացվեցին մի փոքրիկ կառուցվածքի մնացորդներ՝ սալահատակը և պատերի հիմքերը, որը հավանաբար պետք է դամբարան եղած լինի:

4. Այդ նույն հյուսիսային կողմում, գետնի մակերևույթից կես մետրաչափ խոր, բացվեց անասունների աղբի հավասար հաստությամբ շերտ, իսկ եկեղեցու մյուս կողմի պատի մեջ, քիչ վերև փորված էին ուլիղ գծով բազմաթիվ փոսեր, ինչ որ շենքի ծածկի փայտերի ծայրերը հենելու համար: Այդ մնացորդները վկայում էին, որ հետագայում այդտեղ բնակություն է հաստատված եղել, ուր եկեղեցու պատերն օգտագործել են շենքերի համար, ըստ որի հյուսիսային կողմի շենքերը ինքնին վկայում էր (մանր քարերով ու ցեխով շարված պատերի մնացորդներ երևացին նաև եկեղեցու հարավային ու արևմուտյան կողմերում): Այդ կառուցվածքները բոլորովին ուշ ժամանակի են և հավանական է, որ պատկանեն 1830 թվականների Կարսի ու Էրզրումի գաղթականությանը: Այդ հանգամանքը ինքնին վկայում է, որ այդ ժամանակ լուսառարարները գտնվում էր քաջայված ու լքված վիճակում:

5. Եկեղեցու հյուսիսային ու հարավային կողմերում, հուշարձանի հիմնապատերին

հավասար, բացվեցին մի քանի գերեզմաններ՝ հարթ-տափակ երես ունեցող գերեզմանաքարերով, որոնց մշակման ձևը բնորոշ է թ—ժ դարերին:

6. Մուտքի առջևում բացվեցին շրամուտքի հետքերը, որը վկայում է հուշարձանի ավելի վաղ շրջանին պատկանելու մասին:

7. Պեղումների հետևանքով երկու մետր տրամագծով մաքրվեց հուշարձանի շրջապատը, մինչև հիմքերը՝ խորությամբ: Հողաշերտերից, որոնք փրկվածքային էին ու լիցքային՝ հայտնաբերվեցին շենքին պատկանող բազմաթիվ բեկորներ՝ երեսապատման քարեր, քիվեր, տանիքի սալաձև ու կիսախողովակաձև կղմինդրներ, սալաքարեր, լուսամուտների շրջանակներ՝ քանդակազարդ պսակներով, ինչպես և կավե զանազան ամաններ, ոմանք գլազուրապատ-գունազարդ, մետաղյա գործիքներ, խաչքարերի քանդակազարդ բեկորներ և այլ իրեր, որոնք պատկանում են միջին դարերի տարբեր ժամանակաշրջաններին:

Հայտնաբերված ծածկի կղմինդրները, որոնք անկասկած պատկանում են այդ հուշարձանին, մի ավելորդ անգամ հաստատում են, որ նա պատկանում է վաղ շրջանում կառուցված շենքերի թվին: Պեղումներից ստացված մյուս իրերը վկայում են, որ ԺԴ դարից հետո այնտեղ բնակիչներ չեն եղել: Պեղումների ժամանակ հայտնաբերվեցին նաև կավե թրծած ջրատար խողովակների կտորներ, որն ապացույց է այն բանի, որ վանքն ունեցել է իր ջրմուղը: Այդ մասին վկայում է նաև հուշարձանի վրա փորագրված մի արձանագրություն (արձանագրություն № 1), որի համաձայն ոմն Կարապետ ջուր է բերել տալիս վանքը:

ՀՈՒՇԱՐԶԱՆԻ ԶԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կենտրոնագմբեթ, խաչաձև հատակագիծ ունեցող կառուցվածք է, խաչթևերն ուղղանկյուն են, արևելյան խաչթևը արսիդային է՝ բեմով: Գմբեթի թմբուկը ութակող է, սրածայր վեղարով և հիմքին փոխանցվում է տրոմպների միջոցով: Միակ մուտքն արևմուտյան կողմից է, քանդակազարդ պարակալով և շրամուտքով: Վերջինս ամբողջապես քանդակած է: Լուսամուտները յոթ հատ են՝ չորսը գմբեթի թմբուկի և մեկական արևելյան, արևմտյան և հարավային պատերի մեջ: Բոլորն էլ երկար ու նեղ, կամարակապ ու քանդակազարդ պսակներով: Գմբեթի թմբուկի լուսամուտների պսակների քանդակները գծավոր են, զբաղված, արևմտյան լուսամուտի պսակինը կլոր, իսկ հարավային լուսամուտի պսակի քանդակները բուսական

ձևի: Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում քիվերը, որոնք սալաձև են և ունեն կլոր զարդաքանդակներ: Ներսից պատերը ծեփված են, որը մեծ մասամբ թափված է: Մեփի պահպանված մասերի վրա նկատելի են որմանկարների հետքեր, որը պատկերում է ռեֆորմիզմի ընթերցումը: Այդ որմանկարները բնական մեծությամբ արտանկարած և ցուցադրված են երևանի պետական Պատկերասրահում:

Շարված է վառ կարմրագույն տեղական հանքաքարի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով մածուցված: Տանիքը պատած է եղել կղմինդրով, որը փոխարինված է սալաքարերով: Նկատվում են հիմնական վերանորոգումների հետքեր, որի ընթացքում վերականգնված են պատերի թափված երեսա-

պատ քարերը, տանիքը պատած է սալաքարերով, վերականգնված են թափված քիվերը, սալահատակված է: Այդ վերանորոգումների ժամանակ, որը ամենայն հավանականությամբ պետք է կատարված լինի ԺԳ դարի առաջին քառորդում, եկեղեցու արևմտյան խաչթևի հարավային ու հյուսիսային պատերին կից ավելացված են փոքրիկ խորան-մատուռներ, որոնք շարված են տեղական տուֆի մաքուր տաշված քարերով և ունեն թաղակալ ծածկ: Այդ խորանների արտաքին պատերը դուրս են ընկնում եկեղեցու արևմտյան պատից, իսկ դրանց դռները բացվում են եկեղեցու դռան առջևում՝ իրար դիմաց: Հյուսիսային խորանի մուտքի ճակատին դրված է քառակող կոթողի մի մեծ բեկոր, որի մի կողի վրա կա մարդու բարձրաքանդակ, իսկ մյուս կողի վրա՝ խաղողի ողկուղաձև քանդակներ. մշակման այդ ձևերը բնորոշ են Ե—է դարերին: Այդ խորանների ավելացման հետևանքով քանդակ են եկեղեցու շքամուտքը: Մինչև վերը նշված պեղումները, հարավային կողմի խորանը չէր երևում, ուստի բոլոր ուսումնասիրողները, որոնք առիթ էին ունենում չափազորիլու այդ հուշարձանը, իրենց գծագրերում ցույց չէին տալիս նշված խորանը:

Բշտկա թոռների արձանագրության մեջ (արձանագրություն № 5) ասվում է, որ նրանց նվիրատվության դիմաց վանքի միաբանությունը խոստանում է նրանց հիշատակին պատարագ մատուցել երկու մատուռներում: Դրանից պարզ է դառնում, որ այդ ժամանակ արդեն գոյություն ունեին եկեղեցու արևմտյան խաչթևին կից կառուցված խորան-մատուռները: Եվ որովհետև այդ արձանագրությունը, որի մասին առիթ ենք ունեցել խոսելու վերևում, պետք է փորագրված լինի ԺԳ դարի առաջին տասնամյակում, ապա այդ

խորան-մատուռների կառուցումը, ինչպես և եկեղեցու հիմնական վերանորոգումը պետք է տեղի ունեցած լինի այդ նույն ժամանակում:

Հայտնի չէ այդ հուշարձանի կառուցման ճիշտ ժամանակը, բոլոր ուսումնասիրողները, հիմք ընդունելով նրա ճարտարապետական ձևերի մշակումը, միահամուռ կերպով այն վերագրում են է դարին: Եվ իրոք, այդ ժամանակին պատկանող իր տեսակների մեջ նա խիստ բնորոշ ու յուրահատուկ է, ուստի առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում հայ ճարտարապետության պատմության համար:

Հուշարձանն այժմ կանգուն վիճակում է. մինչև 1955—1956 թվականների հիմնական վերանորոգումները քանդված էին գմբեթի վեղարի վերին մասը, արևելյան խաչթևի արևելելյան պատի հիմնապատը (ստիլոբատ), շքամուտքը. թափված էին տանիքի բոլոր սալաքարերը, քիվերի մի մասը և մուտքի վերևի երեսապատման քարերը: 1955—1956 թվականների հիմնական վերանորոգումների ժամանակ, ամբողջապես վերականգնված են նշված քանդված մասերը, բացառությամբ շքամուտքի, միաժամանակ շրջապատը մաքրված, հարթեցված ու բարեկարգված է:

Վանքին պատկանող փոքրիկ գերեզմանոցը սարածվում է եկեղեցու շուրջը: Բոլոր գերեզմանաքարերն էլ կարմրագույն հանքաքարից են և մշակված են տարբեր ձևով՝ ըստ իրենց ժամանակաշրջանի: Գերեզմանաքարերի մի մասը շարված է, ոմանք տեղահան արված, մի մասն էլ թաղված է գետնի մեջ: Որոշ գերեզմաններ բացված են, բայց նկատվում է քարե դազաղը՝ գլխի համար փորված հատուկ փոսով: Գրավոր հիշատակություններ չեն նկատվում:

ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ՀՅՈՒՄՆԱՍԵՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ՆԵՐՍՈՒՄ.

1. Կամալ բարեբախին Աստուծոյ եւ Կարապետս եկի
2. Ի Սուրբ Ստեփանոսի դռունս եւ տեսայ որ ջու-
3. ր ոչ կայր ի սմայ եւ բնակչաց սորա թախանձեալ գի-
4. ս զինչ որ սմայ ունէի տփ յայսմս եւ բարէ-
5. խաւս կալայ ինձ գտուր Ստեփանոս առ Աստուած որ գիս յի-
6. շեն ի սուրբ Լեքատին... Սուրբ... տաւինն առնեն ին-
7. ձ ժամ արարին. գաւր արդ եթէ ոք հակառ կայ այս բ-
8. անիս եւ գիս մոռանայ, մոռացեալ լիցի յՈրդոյն Աստուծոյ:

2. ԳՄԲԵԹԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՏՈՒՄԲԱՍԻ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՂԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՄՏ.

1. Թ. Ոս կամաւն Աստուծոյ եւ Տէր Բարսեղ որ
2. գնցի զվանքս եւ ազատցի յան—
3. արինաց եւ ետու գծիցքն վանիցս

4. եւ ջուրն որ իւրն էր ի հնոց լեալ՝
5. յիշատակ ինն եւ բարեխաւս առ Քրիստոս. երէ
6. ոք գլխաւորապէս մեր խափանեցէ
7. նզովի յԱստուծոյ եւ յամենայն սրբոց:

3. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կամաք բարեբարին Աստուծոյ այս մեր արձան անջնջելի եւ յիշ-
2. առակ մշտնջենաւոր Տէր Գրիգորն արհիեպիսկոպոսի մայրաքաղա-
3. քիւն Անուոյ եւ նահանգիս Շիրակա ժառանգորդի սեփական մերո
4. արքայոյս որ ետու նուէր յիմ հաւեղբարին՝ յաստուածապատի Տեառն
5. Բարսղի, հալալ արդեամբք ստացեալ սուրբ ուխտս լմբատ զնորին գանձ
6. ագին գեղս մերձ ի յԱրդիի որ կռլի անուն Հայրանց Թաղի բնձ-
7. անցի զսա Սուրբ Ստեփանոսի հայրենիքի մինչ ի կատարած յախտենիս,
8. յաղագս յիշատակի մերոյ եւ արեւշատութեան եղբար իմոյ Ղարսիին եւ
9. հոգեւոր Տեառն Բարսղի՝ ստացողի սոցա եւ ծնողաց մերոց. եւ եղի լուծ ի
10. վերայ սպասատրաց սորա՝ ի տարին վեց ար պատարագ փոխարէնս
11. հատուցանել ի տանի Ղազարուն.— զերկուսն Տեառն Բարսղի, զերկուսն իմ
12. Հաւն Ապուղամրի, զերկուսն իմ մարն Մահմլլքին՝ անխափան կատար-
13. են մինչ ի գալուստն Քրիստոսի. եւ մի ոք իշխեսցէ հակառակիլ եւ զիշատակս
14. խափանել, իսկ երէ յանդգնի եւ զայս գեղս յայս վանիցս հանել կա-
15. մենա հանցէ զնա Աստուած ի կենացն անվախճանիցն հոգով եւ մարմնով. իսկ
16. որք հաստատուն պանեն զգրեալս մեր արհնութիւն Աստուծոյ եղիցի ի հոգի եւ
17. ի մարմին նոցա ամէն: Զերջանիկ հայր զԱռաքեալն եւ զտանուտէր եւ
18. որ զարդին արար տանս զԹորէն յիշեցէք ի Քրիստոս Զիրգէսանամ:

4. ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կամաքն Աստուծոյ եւ Տէր Գրիգոր, որդի Ապուղ-
2. ամրի Անուոյ եպիսկոպոս տուի զԱրդիի եւ
3. զԲորենոյ զիրիցութիւնն լմբատա իմ հայրէ-
4. նեացն. եւ նոքա տարին :Ա: ար պատարագ՝ ինն. հա-
5. ստատուն պահողին արհնին յԱստուծոյ եւ ի մէնջ: Երէ
6. ոք հանել ջանա՝ կամ ի նախանձու կամ բռնութեամբ,
7. Զկանենին եւ զՅուդաի անցէ, :ՅԺԸ:-իցն նզով-
8. եալ լիցի եւ մեր մեղացն պարտական եղիցի:

5. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Շնորհին Աստուծոյ եւ Գրիգոր եւ իմ եղբարս՝ Բշտկա քոռ-
2. ներս տուաք զմեր հայրենիքս զՍառնաղբիւր ի Սուրբ Ստեփանոսս
3. ի հայրութեանս Մովսիսի եւ իւր օրեւի եղբարցս Առ-
4. աքելիս եւ Վարդանա, ի յիշատակ մեր ծնողացն եւ մեզ.
5. եւ սոքա սահմանեցին զՍուրբ Խաչին շարաքն արն :Բ:
6. մատուցն պատարագել զՔրիստոս՝ :Ա: արն Միսիբարա,
7. :Ա: Հոգեվկա:

6. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կամա բարեբարին Աստուծոյ եւ Զաքարե ամիր սպասալար եւ Շահնշահ
2. եւ մանդատոր քախուցայս ետու զՅիցին իւր հոգովն, ջրովն, լեռ-
3. նականաւ եւ դաշտականաւ ի Սուրբ Ստեփանոսս եղիցի յիշատակ ինն

4. Եւ եղբարն իմոյ Իսանէի եւ ծնողաց մերոց.... մեզ ի տանի
5. Սուրբ Խաչին յամենայն եկեղեցիս իմ ծնողաց կատարեսցեն....
6. Եւ Սարգսայ եւ զկնի կենաց իմոց՝ ինձ ի Հայրութեան ամեն:

7. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԽԱԶԹԵՎԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Շնորհիւն Աստուծոյ եւ Սիմեոն Մուպուլիս որ-
2. դիս, որ ետու զիմ այգին որ մատ Յանտեցն
3. է, զիմ բաժինն Լմպատայ Սուրբ Ստեփանոսի
4. եւ բարեխաւսն առ Քրիստոս. արդ եթէ ոք հակառակ կայ
5. այս բանիս, Քրիստոս Աստուած նզովէ զիւր մահն եւ զիւր կեան-
6. քն, եթէ ոք հակառակաբար ջնջել ջանա զսա,
7. ջն [ջես]ցէ զնա յափտենից կենաց:

8. ԳՄԲԵԹԻ ԹՄԲՈՒԿԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՂԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կաման Աստուծոյ եւ Բարսեղ Մե-
2. տրէ զիմ այգին զմասն
3. Սուրբ Ստեփանոս [էտու]
4. եւ սպասաւորք սորա պատ-
5. արագ արենն անխափան:

9. ԳՄԲԵԹԻ ԹՄԲՈՒԿԻ ՀՅՈՒՄԻՍ-ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՂԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. ԹՎ. Չ
2. Կաման Աստուծոյ եւ Իշխանս որ իմ կաման եւ իմ սրտի
3. յովարութեամբ զիմ ընծանն ծախեցի Լմբատայ Սուրբ
4. Ստեփանոսի ու յուր Խաչատրոյ սպասաոր-
5. ի: ծախեցի, զվնար առի. ոչ ում արդաշ կայ յետ
6. Սուրբ Ստեփանոսի՝ ոչ իմոց եւ ոչ ատարաց եւ Յայր Ա.-
7. նեցի այ եւ Վանեցի Գեորգս գրեցի հրամանս Իշ-
8. Խանիս Զայէշահապս: ՅԺԸ: նզովեսցէ ով խափանէ:

